

Falus Orsolya¹

A kegyetlenség anatómiája –

Barcsi Tamás: Embertelenség az együttérzés korában – Filozófiai vázlat a kegyetlenségről című monográfiájáról²

„A kegyetlenség felszámolása érdekében alkalmazott kegyetlenség sosem eredményezheti az áhított jobb világot.”³

2023-ban jelent meg Barcsi Tamásnak, a PTE ÁJK Jogbölcseleti és Társadalomelméleti Tanszéke tanszékvezetőjének, az MTA Lendület Értékek és Tudomány Kutatócsoport tagjának, új monográfiája *Embertelenség az együttérzés korában – Filozófiai vázlat a kegyetlenségről* címmel, a HUN – REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont és az Attraktor Kiadó közös gondozásában. A Szerző 2024. november 21-én a Magyar Filozófiai Társaságnak az UNESCO Filozófia Világnapja alkalmából a Kossuth Klubban tartott 2024. évi díjátadó ünnepségén ezért a munkájáért Nívódíjban részesült.

Barcsi Tamás filozófus és jogász – ezért egyidőben két olyan különböző perspektívából vizsgálhatta a kegyetlenség megjelenési formáit, amely kevés kutatónak adatik meg. Talán ez is magyarázza, hogy – bár az erőszakról rengeteg elemzés született már – a mai napig nem sokan mertek vállalkozni a kegyetlenség mint nem szükségszerűen erőszakos magatartás elemzésére. A kegyetlenség, annak ellenére, hogy kifejezetten ezzel a kifejezéssel eddig még senki nem vizsgálta a jogtudomány területén, tartalmilag mégis a jogtudomány, ezen belül a büntetőjog és a kriminológia érdeklődésének középpontjában áll. A rendkívül részletes, tudományos igényességgel megírt, összefoglaló mű azonban valójában filozófiai vázlat, amelyet a Szerző gazdagon illusztrál történelmi, valamint szépirodalmi és filmes példákkal, szociológiai, szociálpszichológiai és fejlődépszichológiai háttér-, valamint jogelméleti alapismeretekkel, továbbá a nyugati médiában nyilvánosságra hozott esetek bemutatásával.

A négy részre tagolt mű I. részében a Szerző meghatározza a kegyetlenség fogalmát, mint „szükségtelen és nem menthető, tehát elfogadhatatlan szenvedésokozást”,⁴ azzal a pontosítással, hogy „kulturánként eltérő lehet, hogy egy szenvedésokozást szükségtelennek minősítenek-e, vagy sem.”⁵ Ebben a részben kerül sor a kegyetlenség és az agresszió fogalmi viszonyának tisztázására is, amelyből nemcsak az derül ki, hogy az előbbi súlyosan manifesztálódhat az utóbbi nélkül is, hanem az is, hogy „kizárólag az emberrel, illetve a szenvedésre képes állatokkal szembeni agresszió lehet kegyetlenség”,⁶ továbbá, hogy a kegyetlenség csakis emberi magatartást jellemezhet. A Szerző részletesen foglalkozik az

¹ Dunaújvárosi Egyetem, Társadalomtudományi Intézet, Szervezetfejlesztési és Kommunikációtudományi Tanszék, habilitált egyetemi docens; Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, címzetes egyetemi tanár. A recenzió DOI száma: 10.59558/jesz.2025.1.109

² Barcsi Tamás: Embertelenség az együttérzés korában – Filozófiai vázlat a kegyetlenségről. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2023.

³ Uo. 240. o.

⁴ Uo. 7-8. o.

⁵ Uo. 8. o.

⁶ Uo. 12. o.

erőszak megnyilvánulási formáival, valamint csökkenésének jelenségével – a 17. századi humanitárius forradalomtól kezdődően annak 19. századi kiteljesedéséig. Szépirodalmi művekre hivatkozva Pinkert idézi, aki szerint „a humanitárius forradalom kiteljesedéséhez jelentős mértékben hozzájárult az ’olvasás forradalma’.”⁷ A büntetés-ként alkalmazott nyilvános kínhalál vonatkozásában Foucault biohatalmi elméletére⁸ hivatkozik, amikor megállapítja: „az emberségesség, ha ezalatt a szenvedésre való érzékenységünk növekedését értjük, egészen biztos, hogy szerepet játszott az élni segítő biopolitikák meghatározóvá válásában.”⁹ Az I. rész csúcspontjai kétségkívül a náci Németország „*felfoghatatlan*”¹⁰ strukturális kegyetlensége, mint 20. századi „*civilizációs törés*”¹¹ és az azt mentegezni igyekvő relegitimációs retorikák elemzése, valamint a kegyetlenség és a mentális zavarok (*őrület*) összefüggéseinek feltárása.

A II. rész célja a kegyetlenség egyes különös megnyilvánulási formáinak vizsgálata. A 8. fejezet ennek jegyében a Karamazov testvérek egyik jól ismert párbeszédét idézi Iván és Aljosa között¹² a gyermekeknek okozott szenvedések szörnyűségeiről. Iván Karamazov nem tud elképzelni olyan Isteni Rendet, ahol ilyen emberi kegyetlenségek megvalósulhatnak – hangsúlyozva, hogy a „*természet kegyetlensége*” élesen elhatárolható az emberitől.¹³ A 9. fejezetben a Szerző irodalmi művek – köztük Sade hírhedt Szodomája¹⁴ – elemzésén keresztül mutatja be, hogy az emberi kegyetlenség egyes formái az „*unaloműzés*” és a „*szórakozás*” eszközeivé is válhatnak deviáns személyiségek esetében.¹⁵ A Szerző ezt követően külön fejezetet szentel a felügyeleti rend kegyetlenségének a „*fegyelmező társadalomban*”,¹⁶ az idegengyűlöletnek, valamint a rend visszaállítása érdekében megjelenő, „*bosszúvágyban, nárcizmusban, vagy irracionális félelemben gyökerező kegyetlenségnek*.”¹⁷

A III. rész a „*felfoghatatlan*” kegyetlenség aspektusairól szól az Auschwitzban és más haláltáborokban „*üzemszerűen*” gyakorolt kegyetlenség,¹⁸ mint a „*tömeggyilkosságok hétköznapi sága*” kapcsán.¹⁹ A Szerző itt fogalmazza meg a holokauszt felfoghatatlanságának okát, amely a barbárság és a civilizáció megmagyarázhatatlan koegzisztenciájából ered: „a holokauszt nyilvánvalóvá tette az erőszak alacsony szintjét biztosító civilizációs vívmányok sérülékenységét, és azt, hogy a »barbárság« nem egyik pillanatról a másikra támadja meg és számolja fel a civilizációt, hanem mindig jelen lévő tendenciák erősödnek fel egészen addig, amíg a civilizáció már csak a barbárság elfedésére alkalmazott kiüresedett sémákat (...) jelenti.”²⁰

A IV., utolsó részben olyan „*hétköznapi kegyetlenségekkel*”²¹ szembesül az olvasó, amelyeket ma, a „*az erőszak alkonyának korszakában*”²² az egyén a legtöbb esetben nem

⁷ Pinker, Steven: Az erőszak alkonya. Hogyan szelidült meg az emberiség? (ford. Gyárfás Vera) Typotex, Budapest, 2018, 638-656. o.

⁸ Foucault, Michel: A szexualitás története I. A tudás akarása. (ford. Ádám Péter) Atlantisz, Budapest, 2014, 137-154. o.

⁹ Barcsi: i.m. 36. o.

¹⁰ Uo. 59. o.

¹¹ Uo. 44. o.

¹² Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: A Karamazov testvérek. I. kötet. (ford. Makai Imre) Jelenkor, Pécs, 2004, 289-335. o.

¹³ Uo. 302. o.

¹⁴ Marquis de Sade: Szodoma százhusz napja. (ford. Vargyas Zoltán) Athenaeum 2000 Kiadó, Budapest, 2001

¹⁵ Barcsi: i.m. 135. o.

¹⁶ Uo. 146. o.

¹⁷ Uo. 157. o.

¹⁸ Uo. 159. o.

¹⁹ Uo. 160. o.

²⁰ Uo. 165. o.

²¹ Uo. 207. o.

²² Uo. 207-208. o.

tudatosan követ el. A „*hétköznapi inhumanizáció*”²³ – amelyre Kafka írásai tűnnek a legjobb példának²⁴ – jellemzője, hogy az önmagával elégedetlen „egyén eltávolodik önmagától az önkiteljesítés (az értelmes élet) és az önmegbecsülés hiánya miatt.”²⁵ Az önmaga által kirekesztett egyént a társadalom is megveti, és formálisan „*elfordított tekintettel*” állítja helyre a hétköznapiság így megzavart rendjét.²⁶ A civilizált felszín alatt azonban továbbra is ott lappang a „*hétköznapi idegengyűlölet*,”²⁷ amely a gyűlöletbeszédben tör elő időről- időre. A kegyetlenség hétköznapi formái között található a „*felszínesség*”,²⁸ valamint a szadizmus és a ragadozó erőszak hétköznapi változatai is. Az előbbi a „*teljesítményelvű*” társadalom²⁹ terméke, ahol a mindenáron megvalósított önérvényesítés végül már a „*sikerember*” számára is destruktív, míg az utóbbit leginkább az iskolai *bullying* példázza, amely számtalan tinédzserkorú gyermek öngyilkosságához vezetett már eddig is. A monográfia a „*kevésbé nyilvánvaló kegyetlenségek*” világának bemutatásával zárul. Be kell látnunk, hogy „*az erőszak alkonya*” is kegyetlen, még hozzá az együttérzés, az empátia hiánya miatt,³⁰ a „*kegyetlenség elleni küzdelem kegyetlensége*” okán,³¹ „*az együttérzéssel leplezett kegyetlenség*” jelenségében megnyilvánulva,³² az együttérzés egyes „*vakfoltjai*” esetében,³³ valamint „*napjaink globális (digitális) kapitalizmusa*”³⁴ – mint önmagában is kegyetlen rend – kizsákmányoló és önkizsákmányoló technikáiban tetten érve.

A mű stílusa olvasmányos, azonban mégsem könnyű olvasmány: súlyosan igaz megállapítások tartanak tükröt a társadalomnak és az egyénnek. Ebbe a tükörbe azonban valamennyiünknek érdemes belenéznie, ez előtt a tükör előtt ajánlatos hosszabban is elidőzni, és levonni mindazokat a tanulságokat, amelyek minket mint egyéneket, felvérteznek a hétköznapi kegyetlenségei elleni küzdelemhez.

Irodalomjegyzék

Barcsi Tamás: Embertelenség az együttérzés korában – Filozófiai vázlat a kegyetlenségről. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2023.

Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: A Karamazov testvérek. I. kötet. (ford. Makai Imre) Jelenkor, Pécs, 2004.

Marquis de Sade: Szodoma százhusz napja. (ford. Vargyas Zoltán) Athenaeum 2000 Kiadó, Budapest, 2001.

Foucault, Michel: A szexualitás története I. A tudás akarása. (ford. Ádám Péter). Atlantisz, Budapest, 2014.

²³ Uo. 208-215. o.

²⁴ Ezek közül is főként az Átváltozás; Kafka, Franz: Az átváltozás. (ford. Györffy Miklós) In Kafka, Franz: Az átváltozás. Válogatott elbeszélések, Európa Kiadó, Budapest, 1982.

²⁵ Barcsi: i.m. 212. o.

²⁶ Uo. 219. o.

²⁷ Uo. 220. o.

²⁸ Uo. 220-223. o.

²⁹ Uo. 225. o.

³⁰ Uo. 235. o.

³¹ Uo. 236. o.

³² Uo. 237. o.

³³ Uo. 238. o.

³⁴ Uo. 238-239. o.

Kafka, Franz: Az átváltozás. (ford. Gyórfy Miklós) In Kafka, Franz: Az átváltozás. Válogatott elbeszélések, Európa Kiadó, Budapest, 1982.

Pinker, Steven: Az erőszak alkonya. Hogyan szelídült meg az emberiség? (ford. Gyárfás Vera) Typotex, Budapest, 2018.